

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

Ett uttalat syfte med undersökningen är, som ovan nämnts, att följa »stilutvecklingen» i Sjöbergs uppsättningar. Ek vet att »stil» är en fråga om val och kombination av de teatrala uttrycksmedlen, och han säger sig därför skola inringa »den väv av skiftande tecken som gav struktur och mening åt hans olika uppsättningar», »de många skiftande faktorer som styr meningsproduktionen i det enskilda scenkonstverket» (s. 12). Men frågan som måste ställas är: »meningen» eller »meningsproduktionen» för vem är det, som Ek menar sig kunna fixera när det gäller teater i det förflutna? »Stil» i ett scenkonstverk är inte bara fråga om val av uttrycksmedel på scenen utan i hög grad också om hur dessa aktiveras som led i publikkommunikationen. »Stil» är således inte något från början statistiskt fixerbart utan förverkligas först i den föreställning där »mening» skapas för en viss publik.

Att Ek inte beaktat sådana dynamiska »stil»-aspekter – betonade bl. a. av teaterforskaren Willmar Sauter i hans publik- och föreställningsforskning – hänger samman med att det inledningsvis invarslade andra huvudsyftet med undersökningen, »receptionen av scenkonstverket som 'historisk bild av medvetandet'», mer eller mindre kommer bort i hanteringen. Visserligen kan Ek, på traditionellt rekonstruerande sätt, luta sig mot recensionerna av premiärföreställningen som vittnesbörd om »mottagandet». Men – och det är han själv medveten om – de av olika överväganden styrda recensionerna av en premiärföreställning är inte representativa för publikens reaktioner och upplevelser och därför heller inte allmängiltiga som »historisk bild av medvetandet».

Sceneriet var för Sjöberg det viktigaste, understryker Ek flera gånger, och betydelsefulla för »stilen» i en föreställning är självfallet i första hand skådespelarna. Anmärkningsvärt är därför att Ek inte försökt att genom intervjuer med Sjöbergs skådespelare komma åt detta. Många av dem lever ännu, än fler av dem levde alltjämt då Ek för ett femtontal år sedan påbörjade sin forskning i Sjöberg. Det skulle över huvud gett intressant belysning åt Sjöbergs verksamhet, om Ek fått dem att berätta om hur denne kunde entusiasmera dem och övertyga dem om sin texttolkning och gestaltningsintention, hur han kunde åstadkomma de kreativa momenten i arbetsprocessen, hur han gav tändande förutsättningar för befruktande växelspel mellan regissör och skådespelare, mellan skådespelare och skådespelare. »Regikonst» innebär inte bara möte med text och publikförväntningar, och den riktas inte bara mot »bilden» på scenen, utan den förutsätter först och främst ett levande arbete med ett levande material, skådespelarna. Jag kan inte se det annat än som en svaghet i Eks framställning att han undvikit att genomlysa Sjöbergs regikonst också från detta viktiga håll.

Men invändningar som dessa hindrar inte, att huvudintrycket av Eks arbete blir att vi här fått en ovanligt fångslande och med Sjöberg djupt förtrogen, på ny, viktig kunskap om hans verksamhet rik bok. Med *Spelplatsens magi* har, totalt sett, skapats ett äreminne, värdigt denne svenske kulturgigant.

Ulla-Britta Lagerroth

Per Rydén: *Domedagar. Svensk litteraturkritik efter 1880*. (Litteraturvetenskapliga institutionen, Avd. för pressforskning, Lund.) 1988.

Genom Per Rydéns stora undersökning, *Domedagar. Svensk litteraturkritik efter 1880*, har en viktig insats gjorts i svensk litteraturkritikforskning. Forskningsområdet är eftersatt och, som Rydén själv påpekar, återstår ett oändligt antal studier innan fältet kan sägas vara någorlunda kartlagt. Per Rydén, som tidigare bidragit med undersökningar om Oscar Levertins kritik, vidgar nu sin uppgift att omfatta svensk litteraturkritik generellt efter 1880. Detta är ingen liten eller lätt uppgift vilket författaren i inledningen säger sig vara blott alltför medveten om. Att ge en heltäckande framställning av litteraturkritiken efter 1880 ter sig inte möjligt och Rydén väljer därför att skriva tjugosju separata studier som är ordnade i ett kronologiskt mönster. De behandlar olika aspekter och frågeställningar som varit särskilt relevanta i bestämda perioder och de tar också upp enskilda kritikers insatser. Rydén har avsiktligt skrivit avsnitten så att de kan läsas separat och han förser dem också med ingresser som sammanfattar kapitlets centrala problemfält. Den första och den sista studien intar en särställning. I det inledande avsnittet diskuterar Rydén definitionen av kritikbegreppet och tecknar en bild av kritiker från Henrik Schück till 1980-talets Anders Olsson. Skisseringen av kritikerprofiler återkommer i bokens avslutande studie där Rydén ger »en mer sammanhängande exposé över den moderna svenska litteraturkritiken» (3).

De återkommande kritikerporträtten i undersökningen visar att det främst är kritikernas historia Rydén skriver, där några namn, som Wirsén, Levertin, Böök och Selander avtecknar sig särskilt tydligt. Den periodisering som genomförs ses i viss mån från ett kritikerperspektiv. Det första tidsavsnittet, dagskritikens genombrott, betraktas som avslutad med Levertins död 1906, eftersom dennes kritiska stil fick många beundrare i samtiden men få efterföljare. 1928 är slutpunkten för den stora kritikens tid och här är det främst Fredrik Bööks storhetstid som anses vara avslutad. De övriga gränsåren, 1945 och 1965, relateras till samhällseliga förändringar som får betydelse också för det litteraturkritiska klimatet. Det är naturligtvis problematiskt att komma fram till bestämda periodindelningar för litteraturkritiken och överhuvud från vilken utgångspunkt kritikhistorien skall skrivas. Rydén tar i det första kapitlet upp begreppet litteraturkritik och skiljer det från litteraturvetenskapen och den skapande litteraturen.

»Litteraturkritik är den gradvis institutionaliserade verksamhet, som består i att man tillägger ett litterärt verk ett värde och ger det en inplacering», konstaterar Rydén (7). Det är emellertid inte kritiken som institution som främst undersöks: efter en kortfattad begreppsdiskussion övergår Rydén till de enskilda kritikerna med Henrik Schück som utgångspunkt för den moderna litteraturkritiken.

De tjugosju separata studierna gör, som nämnts, inte anspråk på att utgöra en heltäckande framställning av ett sekels kritikhistoria. Samtidigt tycks Rydén vilja ta upp så många aspekter på ämnet som möjligt. Här finns bl. a. ett kapitel om bortglömda böcker byggt på ett mindre projekt utfört tillsammans med en grupp studenter, en genomgång av Karl Erik Rosengrens kvantitativa litteraturkritikforskning, ett avsnitt om kritikens betygssättning med en litte-

rärt orienterad filmkritikers bedömningar i centrum och en skiss av den moderna mediautvecklingen. Exemplet visar undersökningens mångfald som både kan tolkas positivt och negativt. Det är intressant att få många aspekter belysta men samtidigt kan pluralismen leda till att framställningen blir splittrad. Den ena aspekten läggs på den andra utan att ett övergripande perspektiv framhålls. I Rydén's studie kan man säga att de enskilda kritikernas insatser dominerar framställningen utan att författaren sagt sig vilja skriva en personorienterad kritikhistoria. Kanske är det inte möjligt att finna en självklar lösning på problemet. Jag skulle emellertid ha föredragit en kritikhistoria som lagt större vikt på kritiken som institution och som därmed låtit ett institutions/offentlighetsperspektiv styra framställningen. Ett argument som kan framföras mot den ståndpunkten är att andra perspektiv skulle komma i skymundan, sådana som nu finns med i Rydén's undersökning. Detta kan inte förnekas men å andra sidan skulle en undersökning baserad på ett institutionsperspektiv förmodligen kunnat ge en mer precis bild av kritiken som system. I Rydén's studie förblir litteraturkritik ett begrepp som är så mångtydigt att det endast kan ges en vid och därmed vag definition.

Studien har sin styrka i enskildheterna, i kritikerporträtt och i olika iakttagelser rörande kritikers ställningstaganden i bestämda perioder. 1920-talets storhetstid för litteraturkritiken (och kritikern) ges en intressant teckning med Fredrik Böök i förgrunden. Rydén pekar på att Böök stod fram som den främste representanten för en estetisk traditionalism som mötte föga motstånd under denna period. Genom pressens utveckling fick kritiken ett ökat utrymme. Oppositionen mot de dominerande kritikerna var marginell och dessa kom därför att betrakta sig själva som upphöjda auktoriteter. Tjugotalet framstår som kritikernas storhetstid, ett tillstånd som inte skulle vara länge. Här bör naturligtvis tilläggas att det är de manliga, patriarkaliska kritikernas storhetstid. Rydén uppmärksammar den skeva könsfördelningen i kritikerkåren och påvisar också skillnader mellan manliga och kvinnliga kritiker. Han menar att det finns en kvinnlig kritikertradition och pekar på en av dagens kvinnliga kritiker Ruth Halldén, som framför sina meningar på ett rättfram och oförblomrat sätt. Rättframheten kan ses som en kvinnlig tradition och här visar Rydén till Anna Branting och Klara Johanson. Att de kvinnliga kritikerna framför sina åsikter mer rakt på sak beror på att de står utanför de manliga maktkotterierna, ett utanförskap som ger en frihet att säga som det är.

En kritiker som Klara Johanson är betydelsefull inte bara som del av en kvinnlig kritikertradition utan som förebild för många efterkommande kritiker. Klara Johanson odlade en personlig stil och gick från dagskritiken till essästiken. Som kritiker var hon före sin tid och hennes bedömningar har därför stått sig väl. Rydén menar att Klara Johanson är en i hög grad läsvärd kritiker och att hennes betydelse kanske främst beror på att den egna stämman så tydligt framträder i hennes kritik. Man kan lära av hennes omsorgsfullt utarbetade recensioner men hennes stil är inte lätt att ta efter.

Klara Johanson är främst kritikernas kritiker. Hennes kritik präglas av utanförskapet och någon maktposition som litterär smakdomare hade hon inte. Den positionen intog Böök och hans ord hade en otvetydig betydelse för

en författarens väl och ve. Rydén frågar sig om kritiken idag fortfarande har en sådan betydelse och ger ett jakan-de svar. Även om enskildheter i kritikens bedömningar av ett verk glöms relativt fort lever innebörden kvar och påverkar ett författarskaps öde. Rydén menar att kritiker-na som »kritiker och i sina andra kapaciteter bidrar till effekter som kunde beskrivas som kunskapsfördelning, socialisation, social kontroll, verklighetsdefinition och institutionell förändring på det litterära området.» (435) Rydén utvecklar här inte analysen av kritikens position och betydelse. Att fånga in den närmare hade också krävt ett överordnat perspektiv på kritiken som institution.

Per Rydén's stora undersökning omfattar också en samlad genomgång av det som hittills utträttats inom litteraturkritikforskningen i Sverige. Mycket återstår att göra och därför är Rydén's bok heller inte den slutgiltiga framställningen av de senaste hundra årens kritikhistoria. Men för den kommande litteraturkritikforskningen är Per Rydén's arbete en ofrånkomlig utgångspunkt.

Margaretha Fahlgren

Carin Österberg: *Natur och Kultur. En förlagskrönika 1922–1986*. Natur och Kultur. Sthlm 1987.

I raden av förlagshistoriska verk från senare år har nu även *Natur och Kultur* fått sin historik. Egentligen är det fråga om skrift nummer två. När förlaget fyllde jämna år 1972 sammanställdes i flygande fläng jubileumsboken *Natur och Kultur 50 år. Ur ett bokförlags historia*, där förlaget närstående personer bidrog med minnen från olika grenar av verksamheten. Uppgiften att ge en mer samlad framställning har anförtratts åt Carin Österberg, f. d. verkställande direktör i Natur och Kultur.

Resultatet av Carin Österberg's förlagshistoriska forskningar är en välskriven och rikt illustrerad 300-sidig bok, i undertiteln anspråkslöst kallad »En förlagskrönika». Större delen av boken består av kronologiskt disponerade kapitel om viktiga projekt eller arbetsfält inom förlaget. Framställningen är deskriptiv men har vissa analytiska inslag, bl. a. översikter decennievis av förlagsekonomin.

Personhistoriskt värde äger de fem första kapitlen som klarlägger hur Johan Hansson, förlagets grundare och enväldshärskare, genomförde en närmast heroisk bildningsgång. Han växte upp i ett småbrukarhem i Bjäresjö nära Ystad och tog starka intryck av småfolkets betryck i en region som dominerades av storgods. En folkhögskolekurs 1903–04 på Hvilan blev hans enda skola utöver den elementära undervisningen. Men Johan Hansson hade läshuvud som det hette, och han var fast besluten att slå sig fram till ett intellektuellt yrke. Ellen Key var en av dem som uppmuntrade den begåvade autodidakten. Under utlandsresor sökte han arbetstillfällen och bildningsmöjligheter och lyckades etablera kontakter med framstående personligheter. I Henry Georges teorier om grundskatte-reformer och konfiskation av jordrätten som lösning på de sociala problemen fann han ett program, som han helhjärtat kunde ansluta sig till. Johan Hansson blev georgismens främste förespråkare i Sverige. Hans författardebut 1905 med skriften *Från herrgårdar till småbruk*.